

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Олександр Салазський

аспірант кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
(Хмельницький, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2147-1189>
salazskyi@aabonafides.com.ua

УДК 347.1:340.13 (477)

ДОКТРИНА *VENIRE CONTRA FACTUM PROPRIUM* З ПОЗИЦІЇ *DE LEGE LATA* ТА *DE LEGE FERENDA* В ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

АНОТАЦІЯ. Проаналізовано застосування Верховним Судом доктрини *venire contra factum proprium*. Розглянуто випадки щодо закріплення окремих елементів доктрини естопель законодавством України у сфері публічного та приватного права. Зроблено висновок про наявність у Законі України “Про адміністративну процедуру” загальної норми, що передбачає доктрину естопель у сфері публічного права. Водночас констатовано, що у сфері приватного права на тепер немає загальної правового припису, який би передбачав можливість застосування доктрини естопель у цій сфері. У статті розглянуто нормативні підстави застосування наведеної доктрини за чинним правовим регулюванням. Зроблено висновок про помилковість надання переваги при застосуванні доктрини заборони суперечливої поведінки через призму принципу добросовісності переваги перед іншими спеціальними правовими приписами. Виокремлено випадки застосування принципу добросовісності та доктрини *venire contra factum proprium* як похідної від принципу добросовісності з урахуванням конституційного припису про принцип верховенства права. Зроблено висновок про можливість такого застосування з урахуванням алгоритму, що в науці іменується формулою Радбруха. Виокремлено ситуацію щодо застосування ст. 509 Цивільного кодексу України, яка приписує використання принципу добросовісності, у зобов’язальних відносинах як прямої норми та окреслено можливі наслідки такого застосування у вигляді визнання фродакторного правочину недійсним. Також проаналізовано застосування принципу процесуальної доброї совісті та наслідків недобросовісної поведінки в процесуальних кодексах. На основі рішень Верховного Суду проаналізовано доцільність введення в правову систему України доктрини *venire contra factum proprium*. Зроблено висновок про безпідставність застосування наведеної доктрини, тому що наявні інститути договірної права, переддоговірних відносин, правочинів, односторонніх правочинів та відмови від односторонніх правочинів цілком покривають усі випадки, в яких суди застосовують доктрину заборони суперечливої поведінки.

Ключові слова: доктрина *venire contra factum proprium*; естопель; зловживання правом; принцип добросовісності; судовий активізм; судова правотворчість; формула Радбруха; здійснення права; припинення права; відмова від одностороннього правочину.

Вступ

У 1896 р. було опубліковано працю Л. Петражицького “Передмова та введення до науки політики права”, у якій учений критикує практично-догматичну школу романтичної юриспруденції Єринга, яка на той час набувала популярності в Європі. За змістом поглядів представників наведеної течії: ‘юридична логіка (юридичні конструкції, юридичні поняття та таке інше) повинна поступитися місцем відчуттю практичного такту, міркуванням справедливості, життєвим поглядам, потребам обороту, внутрішнім підставам та таке інше’¹. З моменту опублікування цієї праці минуло понад 120 років. Аналіз останніх рішень Верховного Суду свідчить про актуалізацію поглядів “практично-догматичної школи романтичної юриспруденції” та, більше того, про активне втілення таких поглядів у судові рішення з розгляду конкретних справ. Підтвердженням цього є дослідження В. Крата і Р. Бабанли “Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу”. У ній обстоюється позиція щодо наявності в суддів повноважень на судовий активізм (судову правотворчість). Автори зазначають, що очікування від суду є ‘з’ясувати, який підхід до розгляду справи фундаментально справедливий і розумний, та застосувати його, незважаючи на те, чи є пряма норма закону, яка такий підхід відображає’². З формуванням Верховного Суду теоретичні дискусії почали втілюватись у практичній площині. Так, у одній зі справ Верховний Суд прямо зазначив таке:

Верховний Суд, переглядаючи справу у касаційному порядку, враховує обставини цієї справи щодо наявності обставин, визначених частинами 2 і 3 ст. 13 ЦК України, застосовує загальні засади цивільного права – принцип справедливості, добросовісності, розумності, а також керується однією з аксіом цивільного судочинства: “*Placuit in omnibus rebus praecipuum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem*”, що означає: “У всіх юридичних справах правосуддя та справедливості мають перевагу перед строгим розумінням права”³.

Одним із прикладів втілення наведених поглядів у практичну площину є активне застосування Верховним Судом доктрини *venire contra factum proprium* (заборона суперечливої поведінки).

На час написання цієї статті за пошуковим запитом “*venire contra factum proprium*” в Єдиному державному реєстрі судових рішень містилось понад 700 постанов Верховного Суду, в яких було застосовано наведену доктрину.

Більшість публікацій у професійних виданнях, що стосуються доктрини *venire contra factum proprium*, мають інформативний характер і зводяться до перелічення рішень судів і випадків, у яких така доктрина була застосована.

¹ Л. Петражицький, *Вибрані праці: у 2 кн. Кн. 1* (І Гриценка (ред), Либідь 2011) 32.

² В. Крат, Р. Бабанли, ‘Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу’ (16.01.2023) <<https://bit.ly/3Xj3hMr>> (дата звернення 27.02.2025).

³ Постанова Верховного Суду від 22.05.2019 у справі № 234/3341/15-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419646>> (дата звернення 27.02.2025).

Тож актуальним є дослідження правової природи наведеного явища та правових підстав застосування в правовій системі України.

Серед дослідників, які приділяли увагу цьому питанню, варто назвати В. Крата, І. Спасибо-Фатєєву, С. Рабовську, А. Мануїлову.

Метою дослідження є систематизація вітчизняної судової практики щодо застосування доктрини *venire contra factum proprium*, визначення правової природи цього правового явища, законодавчих підстав застосування, а також необхідності та обґрунтованості втілення в українську правову систему.

Під доктриною *venire contra factum proprium* Верховний Суд розуміє правило щодо заборони суперечливої поведінки особи. Такою в розумінні Верховного Суду є поведінка, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, зокрема поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них⁴. Аналогічною за змістом, однак більш деталізованою і розробленою є категорія естопель, що активно застосовується в англійській правовій системі⁵. У цій статті доктрина *venire contra factum proprium* і естопель вживаються як синоніми. На подібні за змістом норми можна натрапити в деяких найновіших європейських цивільних кодифікаціях. Так, зокрема в ст. 11 Цивільного кодексу Республіки Молдова міститься таке правило: поведінкою, що суперечить добросовісності, є, зокрема, поведінка сторони, що не відповідає її попереднім заявам чи поведінці, у випадку, коли інша сторона, діючи собі на шкоду, розумно покладалась на них⁶. Також у окремих сферах, деякі елементи наведеної доктрини трапляються в актах європейської приватно-правової уніфікації, про що мовитиметься далі.

Для правової системи України доктрина *venire contra factum proprium* не є абсолютно новою. Одним із проявів наведеної доктрини стала практика Верховного Суду та вищих спеціалізованих судів щодо неукладеності договору, за яким було здійснено виконання⁷. Починаючи з початку 2000-х років, вищі судові інстанції перестали брати до уваги заперечення сторін щодо неукладеності договору, у випадках, якщо з тексту договору неможливо було встановити волю сторін щодо узгодження істотних умов договору, однак у матеріалах справи є підтвердження, що договір виконувався. Інтерпретація наведеної судової практики полягає в такому. У випадку, якщо сторона договору виконувала договір, навіть, якщо із матеріалів справи неможливо встановити узгодженість сторонами істотних умов, необхід-

⁴ Постанова Верховного Суду від 15.04.2021 у справі № 903/741/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96542806>> (дата звернення 27.02.2025).

⁵ Постанова Верховного Суду від 25.04.2023 у справі № 910/21424/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110514991>> (дата звернення 27.02.2025).

⁶ Codul Civil al Republicii Moldova, Cod nr 1107 din 6 iunie 2002, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr 82-86 art 661 (22 iunie 2002) <https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109311&lang=ro> (accessed 27.02.2025).

⁷ Окрема думка суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 22.08.2018 у справі № 596/2472/16-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/76103211>> (дата звернення 27.02.2025).

них для цього виду договору, суди не приймали заперечення такої сторони проти договору. Тобто суди фактично позбавляли таку недобросовісну сторону права посилаючись на неузгодженість істотних умов договору. Наведена позиція є проявом так званого процесуального естопеля. Деякі прояви наведеної доктрини трапляються і в іншому галузевому законодавстві. Так, зокрема, окремим випадком застосування доктрини заборони суперечливої поведінки є статті 52 і 53 Податкового кодексу України⁸. Йдеться про індивідуальні податкові консультації. Якщо податковий орган надав платнику податків консультації з застосування податкового законодавства і платник податків відповідно діяв згідно із таким роз'ясненням, надалі до такого платника податків не може бути застосовано санкції за порушення податкового законодавства. Також окремим випадком доктрини естопель є такий інститут процесуального права, як преюдиціальні факти, встановлені рішеннями судів. У випадку встановлення судом якихось фактичних даних у спорі між сторонами або стосовно якоїсь однієї сторони надалі всі суди за всіма іншими справами повинні брати остаточне рішення суду та встановлені в ньому фактичні обставини до уваги без повторного доведення обставин. Елементи наведеного інституту можна знайти й у кримінально-процесуальному законодавстві. Так, норми частин 3, 4 ст. 394 Кримінального процесуального кодексу України⁹ (далі – КПК України) обмежують сторону, що уклала угоду про визнання винуватості або про примирення із потерпілим, у апеляційному оскарженні рішення суду на підставі угоди. Отже, якщо сторона уклала угоду в рамках кримінального провадження, така сторона позбавляється права апеляційного оскарження рішення суду, що ухвалено судом на підставі такої угоди (винятки мають обмежений характер і вичерпно перелічені в ст. 394 КПК України). Водночас слід визнати, що з ухваленням і набранням чинності Законом України “Про адміністративну процедуру”¹⁰ в правовій системі України з’явилася загальна норма, яка, по суті, встановлює застосування категорії естопель у галузі адміністративних відносин. Йдеться про п. 4 ч. 3 ст. 6 наведеного закону (вибір рішення адміністративного органу здійснюється без відступлення від попередніх рішень, прийнятих тим самим органом у однакових чи подібних справах, крім обґрунтованих випадків). Водночас, незважаючи на викладене, натепер у законодавстві України не передбачено загальної норми, яка б встановлювала можливість використання доктрини заборони суперечливої поведінки, ознаки такої поведінки, а головне наслідків, що можуть застосовуватись до особи у випадку такої поведінки саме в галузі приватного права.

⁸ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>> (дата звернення 27.02.2025).

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення 27.02.2025).

¹⁰ Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>> (дата звернення 27.02.2025).

Матеріали і методи

У цьому дослідженні використано комплексний методологічний підхід, що включає як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи. Основним матеріалом дослідження є судові рішення Верховного Суду у цивільних і господарських справах, у яких було прямо або опосередковано застосовано доктрину *venire contra factum proprium*. Відібрано та проаналізовано понад 700 рішень, доступних у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень станом на час написання статті.

Під час дослідження використано низку методів наукового дослідження. Догматичний (формально-юридичний) застосований для аналізу чинних норм законодавства України, зокрема статей 3, 8, 13, 509 Цивільного кодексу України¹¹ (далі – ЦК України), а також процесуальних норм, що регулюють питання зловживання процесуальними правами. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення підходів українського законодавства та судової практики з нормами та доктринальними підходами іноземних правових систем, включно з правом ЄС, актами приватно-правової уніфікації (Принципи УНІДРУА, Принципи європейського приватного права тощо), а також положеннями міжнародного публічного права. Метод системного аналізу застосовано для виявлення взаємозв'язків між доктриною *venire contra factum proprium* та іншими правовими інститутами: зловживанням правом, преюдицією, фrawdаторними правочинами тощо. Метод критичного аналізу використано для оцінки аргументації Верховного Суду щодо застосування принципу добросовісності як підстави для переваги над спеціальними нормами, зокрема з урахуванням формули Радбруха.

Дослідження здійснено у двох парадигмах – *de lege lata* (аналіз чинного стану правового регулювання) та *de lege ferenda* (обґрунтування потреби або відсутності потреби у нормативному закріпленні відповідної доктрини в системі українського приватного права).

Доктрина *venire contra factum proprium* з позиції догми цивільного права (*de lege lata*)

У процесі написання цього дослідження бралися до уваги лише постанови Верховного Суду щодо розгляду справ по суті в цивільних і господарських справах, у яких було застосовано доктрину *venire contra factum proprium*. Аналіз судових актів дає підстави стверджувати, що, застосовуючи доктрину суперечливої поведінки, суди під час обґрунтування своїх рішень використовують декілька варіантів мотивування.

Перший, найбільш поширений варіант мотивування судових рішень щодо застосування доктрини заборони суперечливої поведінки відбуваєть-

¹¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 27.02.2025).

ся через звернення суду до принципу добросовісності (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Мотивування суду зазвичай має такий вигляд:

Верховний Суд неодноразово зазначав, що добросовісність (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) ґрунтується ще на римській максимі – *non concedit venire contra factum proprium* (“ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці”). В основі доктрини *venire contra factum proprium* лежить принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них¹².

Наведена позиція є приватним випадком більш загальної позиції щодо застосування принципів права. В одній із постанов Верховний Суд зазначив, зокрема, таке:

Згідно з пунктом 6 статті 3 Цивільного кодексу України загальними засадами цивільного законодавства є, зокрема, справедливість, добросовісність та розумність. Тлумачення як статті 3 Цивільного кодексу України загалом, так і пункту 6 статті 3 Цивільного кодексу України, свідчить, що загальні засади (принципи) цивільного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, передусім акти цивільного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є за своєю суттю нормами прямої дії¹³.

На сьогодні наведена позиція є домінуючою та аксіоматичною в практиці Верховного Суду. Додатковою ілюстрацією цього підходу є вже згадувана публікація за співавторства судді Верховного Суду. Слід зазначити, що наведена позиція виникла не на порожньому місці, натепер вона є також переважною і в науці. Так, у одному з науково-практичних коментарів до ст. 3 ЦК України зазначається таке:

насамперед перелічені в ст. 3 ЦК загальні засади є своєрідними вихідними даними для витлумачення тексту ЦК та інших актів цивільного законодавства. При цьому мається на увазі не тільки якийсь екстраординарний характер застосування загальних засад цивільного законодавства для окремих виняткових ситуацій, скільки визнання факту необхідності їх постійного застосування в процесі застосування абсолютної більшості норм ЦК України. Так, інтерпретація та наступне застосування окремої норми акта цивільного законодавства має ґрунтуватися на засадах справедливості та розумності, що є фактично передумовою правильного

¹² Постанова Верховного Суду від 08.12.2021 у справі № 910/5953/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/102478025>> (дата звернення 27.02.2025).

¹³ Постанова Верховного Суду від 14.06.2022 у справі № 910/5794/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104747630>> (дата звернення 27.02.2025).

витлумачення та подальшого застосування цих норм для регулювання суспільних відносин¹⁴.

А. Довгерт прогнозує, що, ‘зважаючи на основоположну роль і “місію” правових принципів у регулюванні, людство, імовірно, колись змінить підхід до кодифікації: систематизувати стануть саме принципи, а не непомірно збільшений та ускладнений масив норм, який вже ніколи не вміщуватиметься у звичний для нас сьогодні формат кодексу’¹⁵. Протилежну позицію можна знайти в одному із науково-практичних коментарів до цивільного законодавства України, де щодо ст. 3 ЦК України вказується, що ‘спеціальні (конкретні) законодавчі положення підлягають переважному застосуванню перед загальними положеннями, тим більше – перед основними засадами, що є найбільш загальними положеннями. Отже, невиконання законодавцем вимог основних засад не є підставою незастосування законодавчих положень, які суперечать ст. 3 ЦК України’¹⁶.

Очевидно, що переважне застосування принципів (основних засад) у супереч конкретним правовим приписам є методологічною помилкою. Під час вирішення цього питання слід виходити з такого. Будь-яка система права, у тому числі й система законодавства як її частина, є об’єктивно зумовленою системою суспільних відносин внутрішньою структурою права, яка виражається в єдності й погодженості чинних правових норм, логічно розподілених по галузях, підгалузях та інститутах. Законодавець у ч. 2 ст. 8 ЦК України визначив випадки застосування основних засад (принципів). Умовами такого застосування є неврегульованість відносин і неможливість застосування аналогії закону. Отже, єдиним випадком використання основних засад є застосування аналогії права за наявності пробілу в праві. Це цілком відповідає розумінню системи права і законодавства як внутрішньо узгодженої структури. Так, цивільне законодавство складається із принципів і конкретних правових приписів. Принципи є нормами найбільшого рівня узагальнення. Тож будь-який конкретний правовий припис вважатиметься спеціальним щодо принципу. Саме наведене розуміння системи права та системи законодавства покладено в основу принципу *lex specialis derogat legi generali* (переважне застосування спеціальної норми). За іншого підходу нівелюється взагалі вся логіка системи права та законодавства. Дуже яскраво це можна продемонструвати на такому прикладі. Одним із принципів цивільного права є принцип свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Змістовно, серед іншого, наведений принцип означає, що сторони вільні обирати укласти чи не укласти договір (ніхто не може бути примушений укласти договір),

¹⁴ Цивільний кодекс: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців), Том 1: Загальні положення (І Спасибо-Фатєєва (ред), ФО-П Колісник А А 2010) 41.

¹⁵ Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу (Н Кузнєцова (ред) Гельветика 2022) 29.

¹⁶ Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. Том 1 (2-е вид, В Ротань (ред), Фактор 2010) 30.

вільні узгоджувати його умови. У той же час у ч. 3 ст. 179 Господарського кодексу України¹⁷ (далі – ГК України) встановлені випадки, коли укладання господарського договору є обов'язковим для сторін. Очевидно, що випадки обов'язковості укладення договору суперечать принципу свободи договору. За змістом позиції Верховного Суду, основні засади (принципи) є нормами прямої дії, інші приписи законодавства повинні відповідати принципам. За такої позиції припис ч. 3 ст. 179 ГК України взагалі не підлягає застосуванню як такий, що суперечить свободі договору як засаді цивільного законодавства. Помилковість такої позиції очевидна. Аналогічно можна розмірковувати щодо конкуренції припису абз. 4 ч. 4 ст. 179 ГК України щодо обов'язковості умов, визначених типовими договорами та правом сторін договору на вільний вибір його умов (як елементом принципу свободи договору), суперечність принципу свободи договору та інституту договору приєднання (слабка сторона не в змозі вплинути на формування умов договору). Не відповідає принципу свободи договору й можливість суду втручатися у відносини сторін шляхом винесення рішення про зміну договору (ст. 652 ЦК України). У всіх наведених випадках очевидним є пріоритет конкретних правових приписів перед принципом свободи договору, тому що перелічені випадки є винятками, які враховують специфіку правового регулювання в окремій сфері відносин. Такі “винятки” є нічим іншим, як спеціальним правовим регулюванням, яке відповідно до принципу *lex specialis derogat legi generali* підлягає переважному застосуванню. З наведеною позицією можна сперечатися, однак очевидним є один факт. Законодавчий матеріал і система права будуються за законами логіки. Саме з цієї причини неможливим є в одному випадку застосування принципу всупереч конкретному правовому припису, а в іншому – навпаки. Закони логіки є єдиними для всіх без винятку випадків. Якщо ми визнаємо, що всі приписи законодавства повинні відповідати принципам (як нам пропонує Верховний Суд), то у випадку суперечності п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України та ч. 3 ст. 179 ГК України така конкуренція повинна вирішуватись теж на користь ст. 3 ЦК України. В іншому випадку про дотримання принципу правової визначеності не може бути й мови. Або треба пояснити, чому в одних випадках застосування підлягають спеціальні приписи переважно перед загальними (принципами), а в інших випадках – навпаки.

Можливість застосування доктрини *venire contra factum proprium* за аналогією через застосування принципу добросовісності породжує інше не менш важливе теоретичне та практичне питання. Справа в тому, що естопель, як і категорія зловживання правом чи обхід закону, вже давно набули самостійного значення. Незважаючи на те, що в основі всього переліченого лежить

¹⁷ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення 27.02.2025). Аналогічна за змістом норма міститься в ст. 16 Закону України “Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднання громадян”.

принцип добросовісності, розвиток правових систем і законодавства вивів наведений інститут на новий самостійний рівень правового регулювання. Яскравий приклад – категорія зловживання правом, яка містить самостійне правове регулювання, має самостійні ознаки та, головне, містить наслідки за вчинення особою дій, що підпадають під визначення зловживання правом. У науці навіть існує думка, що естопель є санкцією за недобросовісну поведінку суб'єкта права. У зв'язку із наведеним важливим є питання можливості застосування за аналогією норм щодо відповідальності осіб. Наприклад, ч. 3 ст. 6 Цивільного кодексу Республіки Молдова містить пряму заборону використання за аналогією норм, що обмежують цивільні права, чи норм, що встановлюють правову відповідальність. Чинний ЦК України не містить прямо встановленої заборони. Водночас у ст. 8 ЦК України йдеться саме про регулювання відносин за аналогією (як аналогією закону, так і аналогією права). Своєю чергою, якщо визнавати теоретичну конструкцію поділу усіх правовідносин на регулятивні та охоронні, відповідь на поставлене питання стає очевидною. З урахуванням приписів ст. 8 ЦК України стосовно регулювання відносин аналогія права та закону можлива лише щодо регулятивних відносин і неможлива щодо охоронних відносин. А отже, це додатково свідчить про неможливість використання принципу добросовісності як нормативного обґрунтування застосування доктрини заборони суперечливої поведінки в правовій системі України¹⁸.

Із наведеного правила щодо застосування принципів є винятки. Йдеться про застосування принципів (основних засад), які закріплені в нормативному акті вищого ієрархічного рівня, а саме в Конституції України¹⁹. Стаття 8 Конституції України закріплює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. У тій частині, в якій принцип верховенства права включає такі категорії, як добросовісність, розумність і справедливість, та правило щодо заборони суперечливої поведінки, він підлягає переважному застосуванню, навіть перед конкретними правовими приписами законів України. Однак необхідно зробити одне зауваження. Застосування принципу верховенства права, переважно перед конкретними правовими приписами, необхідно здійснювати з урахуванням алгоритму, який у науковій літературі отримав назву “формула Радбруха”²⁰. Г. Радбрух – відомий німецький філософ права та правознавець займався питаннями справедливості в праві та

¹⁸ Цікавим у цьому сенсі є вже згадуваний Цивільний кодекс Республіки Молдова. Поряд із приписом про заборону суперечливої поведінки та заборону застосування за аналогією приписів, що встановлюють відповідальність, у кодексі міститься ст. 14. За змістом наведеної статті встановлюються правила щодо заборони обґрунтувати своєю недобросовісною поведінкою будь-які вимоги та претензії, а також встановлюється заборона отримувати вигоди зі своєї недобросовісної поведінки. Саме таке регулювання в сукупності надає можливість не тільки констатувати недобросовісну поведінку, а й застосовувати негативні заходи за таку поведінку.

¹⁹ Конституція України від 28.06.1996 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.02.2025).

²⁰ Ф Шульженко, І Шаркова, О Гайдулін, *Морально-правові принципи доброчесності та добросовісності: генеза та парадигма сучасної рецепції* (Юрінком Інтер 2024) 52.

співвідношенням позитивного закону та принципів природного права. За результатами дослідження він вивів такий алгоритм вирішення ситуацій суперечності між “законним неправом і надзаконним правом”:

конфлікт між справедливістю та правовою стабільністю міг би бути вирішений у тому розумінні, що позитивне наділене владною санкцією право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе та недоречне. Виняток становить лише ситуація, коли діючий закон настільки кричуще несумісний зі справедливістю, що закон як “несправедливе право” заперечує справедливість²¹.

Іншими словами, відступити від букви закону на користь принципів природного права можливо лише у виключних випадках, коли встановлений правовий припис грубо порушує принцип верховенства права та його складові. У зв’язку із викладеним убачається помилковим застосування доктрини *venire contra factum proprium* Верховним Судом у таких випадках. Так, у справах № 907/584/21²² і № 910/16513/21²³ вирішувалось питання щодо виселення орендаря із орендованого приміщення державної власності у зв’язку із закінченням строку договору оренди. В обох випадках орендар до закінчення строку договору повідомив власника в особі Фонду державного майна про бажання продовжити договір оренди. В обох випадках Фонд державного майна прийняв наказ про проведення аукціону щодо продовження договору оренди спірного майна. Однак надалі Фонд державного майна скасував свій же наказ про проведення аукціону та відмовив орендарю у продовженні договору оренди. У зв’язку із цим після закінчення строку договору Фонд державного майна заявив позови про повернення приміщення. В обох випадках позивачу було відмовлено в позові з посиланням на принцип добросовісності та заборону суперечливої поведінки (як прояв принципу добросовісності). Верховний Суд визнав, що прийняття наказу про проведення аукціону з метою продовження договору оренди, а потім скасування такого наказу та відмова в подовженні договору оренди є недобросовісною поведінкою та проявом суперечливої поведінки.

У той же час відносини, що склалися між сторонами, є господарськими (Фонд державного майна в цьому випадку виступає в ролі представника власника майна), немає нерівності сторін. Ситуація, що склалася, не є “кричуще несумісною зі справедливістю”, що дало б підстави Верховному Суду вдаватися до застосування оціночних моральних категорій, навіть за умови входження таких категорій до складу принципу верховенства права. Більше того, у всіх наведених справах сторона позивача заявляла про наявність пе-

²¹ Г Радбрух, ‘Законне неправо і надзаконне право’ (пер В С Бігун, 2004) Проблеми філософії права II, 93–94.

²² Постанова Верховного Суду від 27.07.2022 у справі № 907/584/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/105504485>> (дата звернення 27.02.2025).

²³ Постанова Верховного Суду від 21.12.2022 у справі № 910/16513/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108058934>> (дата звернення 27.02.2025).

решкод у подальшій оренді нерухомості. Наприклад, у справі № 910/16513/21 був наявний лист балансоутримувача про необхідність майна для власного використання. Цей лист був також заздалегідь надісланий орендарю балансоутримувачем. Однак Верховний Суд, замість розгляду справи по суті, одразу вдався до застосування оціночних моральних категорій. Зауважимо, що наведені справи аналізуються в цій публікації лише в частині застосування доктрини суперечливої поведінки. Інші питання правозастосування в цих рішеннях не є предметом цієї публікації, хоча й викликають багато питань²⁴.

Іншим прикладом, неправильного, на нашу думку, застосування доктрини заборони суперечливої поведінки, з огляду на необхідність урахування “формули Радбруха”, є справа № 910/4224/21²⁵. У наведеній справі спір виник між страховою компанією та страхувальником. Страхувальник застрахував автомобіль, відбулася подія, що є відповідно до умов договору страховим випадком. Страхова компанія відмовила у виплаті страхового відшкодування у зв’язку із тим, що страхувальник не надав автомобіль на огляд страховика до моменту укладання договору страхування (не було акта огляду автомобіля). Своєю чергою підставою відмови страховиком у виплаті страхового відшкодування стала відсутність акта огляду автомобіля. Протягом певного часу, незважаючи на відсутність акта огляду автомобіля, страхувальник сплачував страхові платежі, а страховик їх приймав та не повертав. Наведену поведінку страхувальника Верховний Суд кваліфікував як суперечливу та таку, що не є добросовісною та розумною, що стало підставою задоволення позову та стягнення суми страхового відшкодування.

Отже, оскільки встановлена в договорі підстава відмови у виплаті страхового відшкодування відповідала чинному законодавству, суд використав принцип добросовісності й розумності (заборону суперечливої поведінки суд розглядав як прояв принципу добросовісності) як підставу, що надала йому можливість відступити від умов договору та закону (Цивільний кодекс дозволяє сторонам у договорі зазначити додаткові умови відмови у виплаті страхового відшкодування). Зовсім інакше ситуація виглядає, якщо використовувати “формулу Радбруха”. Між сторонами склалися господарські відносини, обидві сторони є суб’єктами господарювання, судячи із усього, позивач, він же страхувальник, має великий автопарк (у реєстрі міститься багато справ між тими ж сторонами, щодо невиплати страхового відшкоду-

²⁴ Будь-яке правомірне користування річчю можливе лише за наявності відповідного титулу. В цьому випадку відповідач користувався річчю на підставі договору оренди, строк якого закінчився. Законодавство не передбачає автоматичного продовження договору оренди комунальної та державної власності. В обов’язковому порядку проводиться конкурс та орендар лише має переважне право на укладання договору оренди. На час розгляду спору про виселення чинність договору оренди припинилась, новий договір оренди укладено не було. Суд відмовляє позивачу в позові щодо виселення орендаря з приміщення, водночас постає питання, на підставі якого правового титулу відповідач продовжує користуватися приміщенням, якщо немає договору оренди. На ці питання Верховний Суд відповіді не надає.

²⁵ Постанова Верховного Суду від 30.11.2021 у справі № 910/4224/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519237>> (дата звернення 27.02.2025).

вання за тих же підстав, однак щодо інших автомобілів), отже, є професійним учасником ринку, добре обізнаний з правилами страхування, обидві сторони допустили порушення законодавства (обидві сторони за всіма обставинами були обізнані про необхідність огляду автомобіля та складення акта)²⁶. Тож очевидно є відсутність підстав для ігнорування позитивного закону та вирішення спору на підставі принципів добросовісності та розумності, як складових принципу верховенства права, закріпленого в Конституції України.

У Єдиному державному реєстрі судових рішень удалось знайти позицію Верховного Суду, що віддалено нагадує застосування “формули Радбруха”. Так, у постанові Верховного Суду від 25.10.2024 у справі № 470/1471/13-ц зазначено, зокрема, таке: ‘Сама собою суперечлива поведінка не заборонена. Заборона суперечливої поведінки не покликана покарати особу, яка діє суперечливо. Право блокується через очевидну несправедливість, що в конкретних ситуаціях може виникати в результаті суперечливої поведінки’²⁷. На жаль, Верховний Суд обмежився лише цим і додаткових пояснень та аргументів не навів.

Від наведеного застосування принципу добросовісності слід відрізнити випадки застосування судами принципу добросовісності через ст. 509 ЦК України, ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) або ст. 43 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України). У ч. 3 ст. 509 ЦК України законодавець прямо передбачив, що зобов’язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Коло суспільних відносин, урегульованих наведеним приписом, обмежується зобов’язальним правом. А отже, у частині зобов’язальних відносин принцип добросовісності та відповідно доктрина заборони суперечливої поведінки, у тій частині, у якій ця доктрина є втіленням принципу добросовісності, має застосовуватись напряду, а не через інститут аналогії права. Наведена норма також не встановлює санкції за порушення принципу добросовісності у зобов’язальних відносинах. У цій частині вважаємо слушною думку, що

закріплення в п. 6 ст. 3 ЦК принципів справедливості, добросовісності і розумності залишало деякі сумніви щодо можливості визнання недійсним тих умов договорів чи договорів загалом, які не відповідають цим принципам. Включення принципів добросовісності, розумності й справедливості до ч. 3 ст. 509 ЦК як вимог до підстав зобов’язань дає змогу стверджувати, що такі підстави можуть оспорюватись з посиленням на названі принципи²⁸.

²⁶ Категорія добросовісності дає змогу захистити саме добросовісну сторону правовідносин. Очевидно, що за такого розуміння принципу добросовісності неможливо за допомогою цього принципу захищати недобросовісну сторону, а тим більше сторону, яка порушила закон або договір.

²⁷ Постанова Верховного Суду від 25.10.2024 у справі № 470/1471/13-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122926850>> (дата звернення 27.02.2025).

²⁸ Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. Том 1 (н 16).

Викладене тлумачення ст. 509 ЦК України може стати належним (порівняно з існуючим) обґрунтуванням визнання недійсними так званих фраздаторних правочинів. Доктрина фраздаторних правочинів була сформована та впроваджена у правозастосування новоствореним Верховним Судом. Під фраздаторним розуміється правочин, вчинений на шкоду кредитору чи іншій особі, наприклад правочин щодо відчуження майна, з метою недопущення звернення стягнення на майно та таке інше. За чинною практикою Верховного Суду, для визнання недійсними фраздаторних правочинів судом використовується конструкція зловживання правом²⁹. Водночас у науці неодноразово викладалася обґрунтована критика використання інституту зловживання правом як підстава для визнання правочину недійсним³⁰. Виходячи з наведеного, саме застосування ст. 509 ЦК України сукупно зі статтями 203 і 215 ЦК України (а не конструкція зловживання правом) дає можливість правопорядку реагувати на фраздаторні правочини.

ЦПК України (ст. 44) і ГПК України (ст. 43) є аналогічними за своїм змістом і ототожнюють недобросовісну поведінку зі зловживанням процесуальними правами. У цьому випадку аналогічно, як і у випадку застосування ст. 509 ЦК України, законодавець закріпив можливість застосування принципу добросовісності не в порядку аналогії права, а як конкретного правового припису. За ч. 2 наведених норм процесуальний закон кваліфікує як зловживання правом дії, що суперечать завданню господарського або цивільного судочинства відповідно. Далі законодавець пішов шляхом встановлення приблизного переліку дій, що кваліфікуються ним як зловживання правом і встановив санкцію за такі дії у вигляді повноваження суду повернути скаргу, заяву, клопотання.

Отже, суд отримав дискреційні повноваження в кожному конкретному випадку зіставляти дії осіб із завданнями судочинства та кваліфікувати такі дії як зловживання правом і застосовувати до таких осіб заходи, передбачені наведеними кодексами. У тій частині, в якій доктрина заборони суперечливої поведінки в процесуальній сфері охоплюється поняттям зловживання процесуальними правами, тобто суперечить завданням судочинства, такі дії можуть бути кваліфіковані як суперечливі із відповідними наслідками, що передбачені процесуальним законом. Однак у будь-якому випадку такі висновки можливо обґрунтовувати посланням на чинне законодавство та немає необхідності введення в правову систему України доктрини заборони суперечливої поведінки.

²⁹ Викладена позиція суперечить актуальній судовій практиці. Так, зокрема, у постанові Верховного Суду від 24.01.2023 у справі № 731/43/21 касаційна інстанція зазначає, що «застосування доктрини *venire contra factum proprium* є засобом для недопущення визнання недійсним оспорюваного правочину всупереч принципу добросовісності, а не підставою його недійсності» (докладніше: постанова Верховного Суду від 24.01.2023 у справі № 731/43/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108627786>> (дата звернення 27.02.2025)).

³⁰ О Салазський, 'Зловживання правом як підстава визнання правочину недійсним' [2021] 54(2) Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: "Юриспруденція" 29–33.

Другим прикладом мотивування судових рішень щодо застосування доктрини суперечливої поведінки є застосування її в поєднанні з посиленням на ч. 3 ст. 13 ЦК України (припис щодо заборони зловживання правом). Прикладами такого правозастосування, зокрема, є постанови Верховного Суду від 15.05.2019 у справі № 917/803/18³¹, від 12.10.2021 у справі № 311/2121/19ц³², від 09.06.2021 у справі № 911/3039/19³³. Питання співвідношення принципу добросовісності, доктрини суперечливої поведінки та припису щодо заборони зловживання цивільним правом не є предметом цього дослідження та не може бути висвітлено в цьому матеріалі в силу обмеження його обсягу. Водночас припис ч. 3 ст. 13 ЦК України є чинною правовою нормою. Доктрина суперечливої поведінки не набула в законодавстві України відображення у формі універсального правила. Враховуючи викладене, недоцільним є звернення суду до теоретичних конструкцій, інститутів римського приватного права у випадку наявності конкретної норми, що регулює правовідносини (ч. 3 ст. 13 ЦК України). А отже, у випадку наявності ознак зловживання особою своїм суб'єктивним правом застосуванню підлягає саме ця норма, без зайвих теоретичних та історичних конструкцій.

Третій варіант мотивування рішення суду спирається на практику Європейського суду з прав людини. Таке обґрунтування було застосовано судом, зокрема, у справі № 910/4089/21³⁴. У цій справі зазначається, що Європейський суд неодноразово застосовував принцип естопель. Нормативною підставою застосування позицій Європейського суду судами України слугує ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»³⁵. Як приклад наводиться рішення у справі *Хохліч проти України*³⁶. У цьому рішенні в п. 147 Європейський суд позбавив Уряд України права заперечувати обставини, які досліджувались під час розгляду питання про прийнятність заяви. Таким чином, суд фактично зазначив, що, оскільки на попередньому процедурному етапі (вирішення питання прийнятності заяви), уряд не довів обставини, суд вже вирішив це питання та уряд не може знову посилатися на ці аргументи.

З огляду на наведене можна зробити такі висновки. По-перше, викладене мотивування Європейського суду не збігається із розумінням доктрини суперечливої поведінки, як її розуміє Верховний Суд. ВС у всіх рішеннях

³¹ Постанова Верховного Суду від 15.05.2019 у справі № 917/803/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/81844300>> (дата звернення 27.02.2025).

³² Постанова Верховного Суду від 12.10.2021 у справі № 311/2121/19-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100352186>> (дата звернення 27.02.2025).

³³ Постанова Верховного Суду від 09.06.2021 у справі № 911/3039/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926318>> (дата звернення 27.02.2025).

³⁴ Постанова Верховного Суду від 20.10.2021 у справі № 910/4089/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544543>> (дата звернення 27.02.2025).

³⁵ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> (дата звернення 27.02.2025).

³⁶ *Хохліч проти України* заява № 41707/98 (ЄСПЛ, 29 квітня 2003) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_112> (дата звернення 27.02.2025).

описує доктрину *venire contra factum proprium* як поведінку, що не відповідає попереднім заявам або поведінці, за умови, що інша сторона розумно покладається на них. У справі *Хохліч проти України* йдеться про те, що суд вже оцінював такі аргументи на іншому етапі, та, оскільки на етапі первинної оцінки уряд не довів цих фактів, на етапі розгляду заяви по суті суд уже не буде повторно оцінювати ці обставини. По-друге, сфера дій наведеного висновку Європейського суду обмежується лише процедурними правилами оцінки доказів і не може поширюватись на всі відносини. По-третє, наведений висновок не є застосуванням Конвенції, а є внутрішньою позицією суду щодо оцінки доказів. Наведене не дає підстав поширювати наведений висновок як універсальне правило та джерело права для України.

Це вичерпний перелік варіантів мотивування судами України підстав для застосування доктрини *venire contra factum proprium*, які вдалося знайти виходячи із аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень. Аналіз постанови Верховного Суду від 14.12.2022 у справі № 126/2200/20³⁷ нашттовує на думку стосовно ще одного потенційно можливого варіанта мотивування судового рішення щодо застосування доктрини заборони суперечливої поведінки. У зазначеному рішенні суд використав доктрину *venire contra factum proprium* як підставу для припинення права позивача на земельну ділянку. Виходячи зі змісту ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод³⁸, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Тож у обмежених випадках (припинення права особи на мирне володіння своїм майном) загальний принцип міжнародного права може бути джерелом права і підставою припинення права особи. Своєю чергою, якщо естопель кваліфікувати як загальний принцип міжнародного права, то він може бути використаний у мотивуванні судових рішень щодо застосування доктрини заборони суперечливої поведінки у відносинах щодо припинення права особи на мирне володіння майном. Отже, позитивна відповідь на поставлене питання цілком залежить від відповіді на питання щодо можливості кваліфікації доктрини *venire contra factum proprium* як загального принципу міжнародного права.

Своєю чергою наведене питання необхідно розбити на дві частини: чи є естопель взагалі принципом та у випадку позитивної відповіді на попереднє питання, чи є такий принцип міжнародним і загальним. Позитивно

³⁷ Постанова Верховного Суду від 14.12.2022 у справі № 126/2200/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107984722>> (дата звернення 27.02.2025).

³⁸ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text> (дата звернення 27.02.2025).

на перше та друге питання відповідає А. Мануїлова³⁹. У наведеній праці авторка однозначно кваліфікує естопель як загальний принцип міжнародного права, що має своє походження від принципу добросовісності. Не вдаючись докладно у визначення поняття принципу (що само по собі є дискусійним), зазначимо лише, що принцип – це положення найбільшого рівня узагальнення. У зв'язку із цим необхідно розрізняти принципи та правові норми, положення, правові приписи, які приймаються та існують на підставі принципів. У випадку наявності в нормативному матеріалі конкретного правила поведінки зазначення на суб'єктів, диспозицію, гіпотезу та санкцію не можна вважати таке положення принципом. Такі положення є нормами права. Враховуючи наведене, естопель не можна вважати принципом.

Негативно слід відповісти й на друге питання. Навіть, якщо погодитись з наведеними дослідниками, естопель не є загальним принципом міжнародного права. Обґрунтування віднесення наведеної категорії до принципів міжнародного права зводиться до посилання на ст. 2 Статуту ООН, де йдеться про принцип добросовісності виконання зобов'язань за міжнародними договорами. Єдиний міжнародний договір, у якому вдалося виявити приписи щодо одного із різновидів доктрини естопель, є Віденська конвенція про право міжнародних договорів (ст. 45)⁴⁰. У наведеній статті йдеться про припинення права держави посилатися на недійсність, зупинення чи припинення договору у перелічених випадках. Отже, навіть у наведеному акті міститься конструкція так званого процесуального естопеля, застосування якого можливе лише у вузьких випадках, перелічених у цій статті: визнання недійсним, припинення та зупинення договорів. Водночас натепер не вдалося знайти інших міжнародних договорів, у яких би визначався універсальний принцип заборони суперечливої поведінки, який поширювався б на усі сфери, що регулюються приватним правом.

Згадку про доктрину заборони суперечливої поведінки можна знайти в актах, які отримали назву “*soft law*”, або акти приватно-правової уніфікації. Ці акти є за своєю природою об'єднанням торговельних звичаїв, вони не є класичними джерелами права у тому розумінні, що не є загальнообов'язковими та, як правило, використовуються лише за згодою учасників міжнародних контрактних відносин. Так, у ст. 6 Кодексу європейського договірного права міститься таке правило: якщо після того, як у процесі перемовин сторони вже розглянули такі умови договору, які уможливають прогнозувати його укладення, будь-яка зі сторін, яка створила в іншій стороні обґрунтовані очікування укладення договору, раптово покине перемовини без поважної причини, то вона вважатиметься такою, що діє в суперечність

³⁹ А. Мануїлова, ‘Становлення принципу естопеля в міжнародному праві’ [2018] 53(2) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 140–144.

⁴⁰ Vienna Convention on the Law of Treaties (adopted 23 May 1969, entered into force 27 January 1980) 1155 UNTS 331 <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf> (accessed 27.02.2025).

принципу добросовісності. У ст. 11:103 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права зазначається, що поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них. До речі, на наведений акт посилається і Верховний Суд, обґрунтовуючи застосування доктрини *venire contra factum proprium*. Близьке за змістом правило міститься в ст. 1.8 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА ('сторона не може чинити несумісно з розумінням, яке вона викликала в іншої сторони і на основі якої ця інша сторона, покладаючись на це розуміння, зробила розумні дії, що призвело до несприятливого для неї положення')⁴¹.

Навряд чи можна вважати загальним принципом міжнародного права положення, що в обмеженому вигляді (щодо визнання недійсним, припинення договору) закріплене в одному міжнародному договорі. Не надає такого статусу естопелю й положення актів приватно-правової уніфікації насамперед через їх правову природу та статус. Крім того, повертає до себе увагу факт, що навіть у актах *soft law* категорія естопель обмежується виключно сферою контрактного права (усі наведені акти *soft law* стосуються уніфікації правил договірних права). Останнім аргументом, що не дозволяє використовувати ст. 1 Протоколу 1 як підставу для застосування доктрини заборони суперечливої поведінки, є сама конструкція статті. Сполучник "і" свідчить про те, що припинення права особи на майно можливе лише на підставі закону та загального принципу міжнародного права, тобто за одночасної наявності такої підстави в законі.

Отже, все наведене дає підстави для висновку, що натеper правова система України не передбачає підстав для використання судами доктрини заборони суперечливої поведінки в матеріальній сфері (за винятком ст. 509 ЦК України) та теоретично допускає застосування наведеної доктрини в процесуальній сфері через кваліфікацію дій осіб як зловживання правом. Однак у будь-якому випадку застосуванню підлягають прямі норми законодавства.

Доктрина venire contra factum proprium з позиції політики цивільного права (de lege ferenda)

Вище було розглянуто доктрину *venire contra factum proprium* з позиції можливості її застосування за чинним законодавством України. Простими словами, ми намагалися знайти відповідь на питання, наскільки законним є використання і посилання під час правозастосування на доктрину заборони суперечливої поведінки. Ця частина публікації присвячена аналізу доцільності введення наведеної доктрини в законодавче поле України. Правозастосовна практика є "лакмусовим папірцем" ефективності будь-якого інституту

⁴¹ Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2016 (UNIDROIT 2016) <<https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/blackletter2016-Ukrainian.pdf>> (дата звернення 27.02.2025).

або норми права. Враховуючи це, доцільним є аналіз конкретних ситуацій, у яких Верховний Суд поведінку сторін кваліфікував як суперечливу.

Першу категорію справ застосування судами доктрини заборони суперечливої поведінки становлять справи, в яких у разі встановлення судом порушення наведеної доктрини суди позбавляють сторону права посилалися на факти в силу попередніх тверджень цієї ж сторони. У науковій літературі наведене явище отримало назву процесуального естопеля.

Одним із прикладів такого застосування є постанова Великої палати Верховного Суду від 16.11.2021 у справі № 904/2104/19⁴². У наведеному судовому акті суд визнав суперечливою таку поведінку сторони судового розгляду. Іноземним комерційним банком у рамках процедури банкрутства було заявлено вимогу до боржника щодо стягнення коштів. Підставою позовних вимог стала наявність договору поруки між банком і боржником (боржник поручився за іншу особу щодо виконання такою іншою особою кредитних зобов'язань за договором із банком). Боржник у процесі розгляду справи висунув проти вимог банку два заперечення. Боржник стверджував, що його зобов'язання за договором поруки припинилося в силу приписів ст. 559 ЦК України, а саме через спливи шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання. Також боржник стверджував, що кредитор не довів належними та допустимими доказами факту виконання банком зобов'язання з надання позичальникові кредиту взагалі. Велика палата зазначила, що заперечення боржника щодо припинення зобов'язання за ст. 559 ЦК України є визнанням факту, що таке зобов'язання існувало, а отже, інші заперечення боржника щодо відсутності доказів перерахування коштів банком, а значить, і виникнення взагалі зобов'язань за первинним кредитним договором та як наслідок за договором поруки є суперечливою поведінкою. Верховний Суд у цьому випадку зазначив, що такі заперечення щодо неперерахування коштів за кредитним договором не можуть братися до уваги.

Аналогічний підхід було застосовано у постанові Верховного Суду від 21.03.2023 у справі № 875/946/22⁴³. Між сторонами було укладено договір поставки, який своєю чергою містив третейське застереження. Покупець звернувся до третейського суду з вимогами зобов'язати постачальника виконати умови договору поставки. Рішенням третейського суду було частково задоволено вимоги покупця. Не погодившись із рішенням, постачальник оскаржив рішення третейського суду до апеляційного суду. Одним із основних аргументів постачальника було твердження про неукладеність договору поставки, а отже, і відсутність третейського застереження, що автоматично позбавляло третейський суд юрисдикції розглядати спір. Верховний Суд звернув увагу, що під час розгляду справи в третейському суді постачальник

⁴² Постанова Великої палати Верховного Суду від 16.11.2021 у справі № 904/2104/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990860>> (дата звернення 27.02.2025).

⁴³ Постанова Верховного Суду від 21.03.2023 у справі № 875/946/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109898055>> (дата звернення 27.02.2025).

у відзиві на позов не ставив питання про неукладеність договору поставки та третейського застереження, а відтак він визнавав чинність договору. Тому апелювання до неукладеності договору поставки та третейського застереження у справі про оскарження рішення третейського суду є суперечливою поведінкою та не може братися до уваги. У справі № 910/6820/20⁴⁴ Верховний Суд кваліфікував як суперечливу таку поведінку позивача. Між позивачем і банком було укладено кредитний договір і договір іпотеки як забезпечення основного зобов'язання. Внаслідок невиконання зобов'язань за кредитним договором банк здійснив виконавчий напис нотаріуса, надалі майно, що відступало як забезпечення кредитного зобов'язання за договором іпотеки, було реалізовано на прилюдних торгах. Нові власники майна зареєстрували за собою право власності у відповідному державному реєстрі.

Позивач оскаржив виконавчий напис нотаріуса та подальші юридичні факти в суді. Під час розгляду справи в суді ставилось питання про дотримання строку вчинення виконавчого напису, передбаченого Законом України “Про нотаріат”⁴⁵. Питання виникло тому, що сторони неодноразово укладали додаткові угоди до кредитного договору та змінювались строки виконання зобов'язання. Відповідно, заявляючи позовні вимоги, позивач стверджував, що останні додаткові угоди, що змінили строк виконання зобов'язання, є новими договорами, а не додатковими угодами. Своєю чергою відповідачі посилалися на те, що такі додаткові угоди є невід'ємною складовою первинного кредитного договору. Якщо розглядати додаткові угоди як самостійні договори, на підставі них виникли окремі зобов'язання, а отже, вони не змінювали строк виконання зобов'язання за первинним договором, а відтак, як наслідок, виконавчий напис нотаріуса був здійснений поза межами строку, передбаченого ст. 88 Закону України “Про нотаріат”. У разі ж встановлення факту, що додаткові угоди є невід'ємною частиною первинного кредитного договору, неможливо стверджувати, що виконавчий напис було здійснено з порушенням строку, оскільки такі додаткові угоди змінили строк виконання за первинним зобов'язанням. Аналізуючи наведену ситуацію, Верховний Суд зауважив, що в попередніх спорах між сторонами позивач визнавав, що додаткові угоди є невід'ємною складовою договору, а отже, підтримання протилежної позиції у цьому спорі є порушенням доктрини заборони суперечливої поведінки. Узагальнено викладену позицію можна знайти в постанові Верховного Суду від 04.11.2024 у справі № 532/1550/23. Верховний Суд зазначив:

Процесуальному праву притаманний принцип процесуальної доброї совісті. Проявом принципу процесуальної доброї совісті є те, що особа (зокрема, позивач) навряд

⁴⁴ Постанова Верховного Суду від 27.09.2022 у справі № 910/6820/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/106734186>> (дата звернення 27.02.2025).

⁴⁵ Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>> (дата звернення 27.02.2025).

чи може висувати твердження, несумісні з тією позицією, яка зайнята нею в судовому процесі, що вже відбувся. Принцип процесуальної доброї совісті навряд чи має толерувати непостійність учасників процесу, а навпаки, покликаний забезпечити послідовну поведінку учасників спору. Адже суд не є місцем для “безцеремонної процесуальної гри”. Правопорядок не може допускати ситуації, за яких особа наполягає в різних судових процесах на правдивості протилежних одне одному тверджень задля просування власних інтересів⁴⁶.

У зв’язку із викладеним слід звернути увагу на два аспекти. По-перше, у всіх наведених судових актах суд використав мотивування щодо доктрини *venire contra factum proprium* лише як додатковий аргумент. Так, у першій справі суд спочатку встановив, чи припинилась порука на підставі ст. 559 ЦК України та чи перераховувались кошти, у другому випадку – чи був укладений договір поставки, а відповідно, чи чинне третейське застереження, у третій справі суд кваліфікував відповідні додаткові угоди як додаткові угоди до вже укладеного договору, а не як самостійні договори. Тобто в усіх наведених випадках спір було вирішено не на підставі доктрини заборони суперечливої поведінки. Важко сказати, з якою метою посилання на наведену доктрину все ж було включено до текстів судового акта.

Другий аспект стосується безпосередньо правозастосування. Спрощено діяльність суду щодо вирішення спору зводиться до такого. Законодавець, приймаючи норму, встановлює абстрактні права та обов’язки. Такі права та обов’язки ще не є суб’єктивними правами та обов’язками, що кореспондують їм. Суб’єктивними права стануть лише із настанням передбачених законом обставин чи подій (юридичних фактів). Задля цього юридичною наукою вироблено категорію правовідносин, що фактично є “формулою”, тобто абстрактним вираженням взаємозв’язку прав та обов’язків. Отже, маючи знання щодо фактичних відносин, суд, підставивши фактичні дані, з одного боку, та дані, що містяться в нормах права, з іншого – в єдину формулу (формулу правовідношення) виведе знання про права та обов’язки суб’єктів фактичних відносин. Тобто суд, вирішуючи спір, повинен установити за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів наявність або відсутність фактичних обставин і надати їм юридичну оцінку. Відповідно до цього і заперечення сторони можуть стосуватися наявності чи відсутності фактичних обставин, чи щодо юридичної оцінки, або кваліфікації таких обставин.

У першому випадку у справі № 904/2104/19 питання щодо припинення поруки є питанням застосування ст. 559 ЦК України, а отже, є питанням юридичної оцінки фактичних обставин. Питання щодо перерахування коштів за кредитним договором є питанням фактичних обставин та оцінки доказів. Нагадаємо, що боржник під час розгляду справи спочатку визнавав

⁴⁶ Постанова Верховного Суду від 04.11.2024 у справі № 532/1550/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122883257>> (дата звернення 27.02.2025).

існування зобов'язань за кредитним договором, а надалі заперечував проти цього, зазначаючи, що в матеріалах справи відсутні докази перерахування коштів, а отже, і виникнення зобов'язань. Наведена ситуація підлягає вирішенню за ст. 75 ГПК України. За змістом ст. 75 ГПК України існує та діє припис про визнання обставин сторонами. Таке визнання робиться сторонами в заявах по суті спору. У разі визнання сторонами обставин спору подальша відмова від такого визнання можлива лише, якщо сторона доведе, що визнала такі обставини через помилку, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано в результаті зловмисної домовленості її представника з іншою стороною⁴⁷.

Тож у наведеному випадку необхідно було встановити факт визнання сторонами як обставин щодо перерахування коштів у заявах по суті спору, так і у разі наявності факту визнання необхідно було встановити підстави для відмови від такого визнання, а не застосовувати римські максими, що не мають нормативного закріплення в законодавстві України⁴⁸. У разі відсутності визнання сторонами обставин справи у розумінні ст. 75 ГПК України, суд зобов'язаний був установити наявність або відсутність доказів, що підтверджують заявлені фактичні обставини, а саме наявність або відсутність обставин справи, які підлягають юридичній оцінці, зокрема і факт видачі кредиту, а відповідно і факт виникнення зобов'язання за кредитним договором. Такий висновок впливає зі змісту ч. 5 ст. 236 і ст. 277 ГПК України (визначення поняття обґрунтованого рішення та підстави для скасування рішення)⁴⁹. Стосовно другої частини правозастосування, а саме юридичної оцінки фактичних обставин юридична оцінка фактичних обставин з боку позивача та відповідача (правова позиція) первинно формується в перших заявах по суті справи (позовна заява та відзив на позовну заяву відповідно).

Надалі правова позиція може уточнюватись і доповнюватись в інших заявах по суті справи. Це безумовне право сторін, передбачене статтями 42, 45 ГПК України. Чинне процесуальне законодавство не містить жодних обмежень цього права позивача. Єдине обмеження стосується моменту, до якого позивач може змінити предмета або підстави позову. Більше того, учасники справи розпоряджаються своїми правами на свій розсуд (ч. 2 ст. 14 ГПК України), що є проявом принципу диспозитивності. Виходячи з наведеного, обмеження права змінювати юридичну / правову позицію на

⁴⁷ Окрім цього, процесуальна норма про визнання обставин є окремим випадком існування у вітчизняному законодавстві категорії естопель.

⁴⁸ Фраза "робиться сторонами у заявах по суті спору" означає, що, по-перше, визнання обставин робиться у недвозначній формі, по-друге, дії, а тим паче бездіяльність осіб, не можуть кваліфікуватись як визнання обставин спору, а отже, правові наслідки, передбачені ст. 75 ГПК України до таких дій, або бездіяльності, застосовуватись не можуть.

⁴⁹ Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на підставі повного й усебічного з'ясування обставин. Виходячи з цього, використовуючи висновок *a contrario*, впливає висновок, що у разі нез'ясування судом повно й усебічно всіх обставин справи, таке рішення є необґрунтованим. Своєю чергою нез'ясування обставин справи, недоведення обставин, що мають значення для справи, є підставою для скасування рішення суду (ст. 277 ГПК України).

різних стадіях розгляду справи, заявлення нових аргументів та інші доводи щодо юридичної оцінки обставин справи є виключним правом сторін і не може обмежуватись судом (щонайменше за чинним нормативним регулюванням). Спірним є також таке обмеження і позицію політики права. Будь-яка особа, яка займається судовою практикою, стикалася із ситуацією вступу у справу на стадії після підготовчого засідання, або на стадії апеляційного чи касаційного провадження. Дуже часто новий представник у справі має інший погляд на правову кваліфікацію спірних відносин, що дуже часто призводить до зміни юридичної позиції у справі. Своєю чергою такі обмеження, що впроваджуються Верховним Судом і називаються “безцеремонною процесуальною грою”⁵⁰, є нічим іншим, як добросовісним виконанням професійним радником своїх обов’язків⁵¹. Більше того, така позиція Верховного Суду суперечить доктрині *jura novit curia*, що активно впроваджується цим же судом⁵².

Друга категорія справ стосується припинення суб’єктивного права особи у разі кваліфікації поведінки особи як суперечливої. Наведена категорія справ умовно поділяється на дві підкатегорії. Перша стосується припинення права особи на судовий захист у разі встановлення судом факту суперечливої поведінки особи. Прикладами такого правозастосування є, зокрема, справи про відмову в захисті переважного права на купівлю частки учасника господарського товариства. Уособленням такої позиції є постанова Верховного Суду від 31.03.2021 у справі № 923/875/19⁵³ та постанова Верховного Суду від 24.11.2021 у справі № 904/5874/19⁵⁴. В обох випадках позивач звернувся до суду з вимогою про переведення прав та обов’язків покупця за договором купівлі-продажу корпоративних прав товариства, в якому він був учасником. В обох випадках продавець корпоративних прав порушив порядок письмового повідомлення позивача про намір продати корпоративні права та про умови такого продажу. В обох випадках було проведено загальні збори учасників господарського товариства та позивач, як учасник товариства, брав участь у загальних зборах щодо купівлі-продажу корпоративних прав та вступу до товариства нового учасника (у зв’язку із купівлею корпоративних прав). В обох випадках позивач голосував за таку зміну та відповідно за продаж корпоративних прав іншими учасниками товариства. Надалі такий учасник подав позов про переведення на нього прав та обов’яз-

⁵⁰ Постанова Верховного Суду від 04.11.2024 у справі № 532/1550/23 (н 46).

⁵¹ Не можуть такі дії або бездіяльність кваліфікуватися як зловживання процесуальними правами. Навряд чи таку поведінку сторін можна кваліфікувати як таку, що суперечить завданням судочинства (справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів). Більше того, ні ГПК України, ні ЦПК України не містять санкції за такі дії у вигляді заборони посилається на певні обставини чи норми права.

⁵² Постанова Верховного Суду від 15.06.2021 у справі № 904/5726/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98524308>> (дата звернення 27.02.2025).

⁵³ Постанова Верховного Суду від 31.03.2021 у справі № 923/875/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96145751>> (дата звернення 27.02.2025).

⁵⁴ Постанова Верховного Суду від 24.11.2021 у справі № 904/5874/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101812263>> (дата звернення 27.02.2025).

ків за договором купівлі-продажу корпоративних прав із посиланням на те, що було порушено порядок письмового повідомлення його, як учасника, про намір інших учасників товариства продати свої корпоративні права та про умови такого продажу.

В обох випадках позивачу було відмовлено в захисті права. Показово, що первинно Верховний Суд як підставу для відмови в позові зазначив, що переважне право позивача не порушено у зв'язку із тим, що він брав участь у загальних зборах учасників і голосував за відчуження корпоративних прав іншими учасниками та за вступ до товариства нових учасників на підставі такого відчуження, а отже, не міг не знати про умови продажу та, голосуючи за порядок денний, він таким чином відмовився від свого переважного права. І лише як додаткові аргументи Верховний Суд знову вдався до застосування доктрини *venire contra factum proprium*. Водночас правильне по суті рішення викликає деякі зауваження щодо мотивування.

На нашу думку, більше наближене до букви закону є таке вирішення подібного спору. Передусім необхідно встановити правову природу переважного права. Переважне право не є суб'єктивним правом у класичному розумінні як юридичної можливості, якій кореспондує чийсь обов'язок. У цьому розумінні переважне право є секундарним правом, тобто юридичною можливістю за допомогою односторонніх дій створити, припинити або змінити права та обов'язки іншої особи. Здійснення секундарного права, а отже, і переважного права є одностороннім правочином. Враховуючи викладене, на процес здійснення переважного права, відмови від переважного права поширюються загальні положення про правочини та про односторонні правочини зокрема. За фабулою наведених справ позивач під час проведення загальних зборів учасників брав у них участь та своїми діями (голосуванням за продаж корпоративних прав та за вступ нового учасника) вчинив односторонній правочин щодо відмови від належного йому секундарного права (переважного права). Подальше оскарження з посиланням на наявність переважного права є відмовою від такого одностороннього правочину. Така дія підпадає під правове регулювання ст. 214 ЦК України. За загальним правилом, особа, яка вчинила односторонній правочин, має право від нього відмовитись. Своєю чергою, якщо такою відмовою від правочину порушено права іншої особи, ці права підлягають захисту.

На нашу думку, наведене правило слід тлумачити так: у випадку, якщо за результатом вчинення одностороннього правочину, у іншої особи виникли права та особа встигла їх здійснити, то наступна відмова від такого одностороннього правочину порушуватиме такі права, у зв'язку із чим така відмова неможлива. У нашому випадку після вчинення одностороннього правочину у вигляді відмови у здійсненні свого переважного права у особи (продавця) виникло право продати корпоративні права іншій особі, більше того, за матеріалами справи така особа це право здійснила, а інша особа відповідно,

придбавши ці корпоративні права, отримала нове право. Отже, визнання можливості позивача відмовитись від одностороннього правочину суперечить змісту ч. 1 ст. 214 ЦК України. Як убачається з наведеного прикладу, розроблений тисячоліттями приватно-правовий інструментарій і чинний ЦК України за правильного використання такого інструментарію, надає можливість вирішити цей спір, використовуючи норми чинного законодавства, а отже, використання зайвих теоретичних та історичних конструкцій у цьому випадку (як і в попередніх) не є доцільним.

Друга підкатегорія стосується припинення рішенням суду права особи. Прикладом такого правозастосування є практика Верховного Суду щодо кондикційних зобов'язань. У справі № 548/741/21⁵⁵ йшлося про стягнення безпідставно отриманих коштів. Між позивачем і відповідачем було укладено договір купівлі-продажу частки. Викупна ціна за договором становила 5 100 грн. Згідно з умовами договору викупна ціна була сплачена до підписання договору. Зазначений факт також підтверджувався розпискою, написаною відповідачем на 800 тис. грн. Позивач, він же продавець, звернувся до суду з позовною вимогою щодо стягнення 794 900 грн (різниця між ціною договору та сумою, отриманою згідно з розпискою). В іншому випадку, у справі № 185/446/18, позивач (чоловік) і відповідач (жінка) перебували в особистих відносинах. У певний проміжок часу позивач перерахував на поточний рахунок відповідачки 1 330 тис. грн. Надалі після припинення особистих відносин позивач заявив позов про стягнення перерахованих коштів на підставі ст. 1212 ЦК України. В обох випадках позивачу було відмовлено в задоволенні позову. При цьому підставою відмови в позові, на відміну від попередніх випадків, суд визначив саме доктрину заборони суперечливої поведінки. Мотивування в обох випадках ідентичне:

Тлумачення вказаних норм свідчить, що при визначенні того, чи підлягають безпідставно набуті грошові кошти потерпілій особі, слід враховувати, що акти цивільного законодавства мають відповідати змісту загальних засад, зокрема добросовісності. Безпідставно набуті грошові кошти не підлягають поверненню, якщо потерпіла особа знає, що в неї відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок) для сплати коштів, проте здійснює таку сплату, тому що вказана особа поводить себе суперечливо, якщо згодом вимагає повернення сплачених коштів⁵⁶.

Глава 83 ЦК України регулює відносини поновлення майнового становища особи у разі безпідставного збагачення іншої особи. Основним фактом, який входить у предмет доказування у цій категорії справ, є правова підстава набуття майна, тобто юридичний факт, з яким закон пов'язує виникнення у такої особи суб'єктивного права на отримане майно або грошові

⁵⁵ Постанова Верховного Суду від 11.01.2023 у справі № 548/741/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108414713>> (дата звернення 27.02.2025).

⁵⁶ Постанова Верховного Суду від 04.08.2021 у справі № 185/446/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98881542>> (дата звернення 27.02.2025).

кошти. За загальним правилом (ч. 1 ст. 11 ЦК України) цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Далі за текстом закон містить приклади юридичних фактів, на підставі яких у осіб виникають права та обов'язки, зокрема: договори та інші правочини, створення об'єктів інтелектуальної власності, завдання шкоди, акти органів державної влади та місцевого самоврядування, рішення суду інші юридичні факти. З урахуванням викладеного у наведених справах суд повинен був дослідити та встановити наявність чи відсутність юридичного факту, на підставі якого у відповідача виникло право на грошові кошти. Так, за матеріалами справи № 185/446/18 вбачається, що обидві сторони не заперечували, що між ними були близькі особисті відносини. У той же час відповідачка не заперечувала, що отримувала кошти від позивача, однак стверджувала, що позивач перераховував кошти для покупок коштовних речей (квартира, автомобіль), відпочинку тощо. У випадку підтвердження наведених фактів очевидно, що між сторонами було укладено договір дарування грошових коштів в усній формі.

Враховуючи викладене, до предмета доказування у справі входить підтвердження чи спростування наявності між сторонами відносин дарування. У разі підтвердження наявності між сторонами відносин дарування першочергово необхідно встановити кількість таких договорів, виходячи з кількості перерахувань і волі сторін, надалі такий договір (або договори) підлягає оцінці на предмет відповідності припису ч. 5 ст. 719 ЦК України. У разі перевищення суми, зазначеної в ч. 5 ст. 719 ЦК України, такий договір дарування є нікчемним, а отже, немає підстави для виникнення у відповідачки права на такі грошові кошти. У випадку встановлення факту укладення між сторонами договору дарування на суму коштів, що не перевищує суми, передбаченої у наведеній статті, у відповідачки виникло право на такі кошти, а отже, необхідно відмовити в позові саме за цих підстав. Аналіз доказів у такій справі потребує більшої прискіпливості та більших витрат процесуальних ресурсів, однак це важкий, але єдино можливий законний шлях. Натомість суди обирають інший шлях і застосовують правило, невідоме вітчизняному правопорядку.

В іншій справі № 548/741/21 у матеріалах справи були наявні два документи: договір купівлі-продажу частки, в якому зазначена викупна ціна 5 100 грн, та міститься пункт, що така сума була сплачена до моменту укладення договору, та розписка, що підтверджує отримання відповідачем (він же продавець за договором купівлі-продажу частки) суми у розмірі 800 тис. грн. Не виключено, що сторони навмисно, з метою мінімізації податкових зобов'язань зазначили в договорі суму, меншу (5 100 грн) за реально сплачену (800 тис. грн). За таких умов дослідженню насамперед підлягає підстава платежу за розпискою. Замість цього суд знову вдався до доктрини супереч-

ливої поведінки як підстави для відмови в позові. Щодо справи № 548/741/21 необхідно додатково зауважити таке. Як уже зазначалося, в основі доктрини *venire contra factum proprium* лежить принцип добросовісності. У той же час, занижуючи свої податкові зобов'язання (якщо це буде встановлено), недобросовісно діють обидві сторони. Покупець усвідомлює, що офіційно сплачує кошти, менші за реально передані, та не може не розуміти, з якою метою це робиться. Своєю чергою продавець навмисно занижує суму викупної ціни, цим самим зменшуючи базу оподаткування.

У цьому випадку можна припустити, що, вирішуючи ці два спори, суди мали сформулювати висновки щодо реальних фактичних обставин у першому випадку дарування коштів від позивача, у другому – намагання ухилитися від сплати податків, і справедливого, на їх думку, вирішення спорів, однак відчувається брак достатності доказів для такого (справедливого, на думку суду) вирішення справ. Як наслідок, суди вдалися до судового активізму (судової правотворчості). Справа в тому, що Верховний Суд розглядає доктрину заборони суперечливої поведінки як прояв принципу добросовісності, про що докладно йшлося вище. Верховний Суд неодноразово зауважував, що за допомогою цієї доктрини він захищає добросовісну особу від дій недобросовісної особи. Поряд з тим у справі № 548/741/21 суд фактично захистив недобросовісну сторону, особу, яка занижила викупну ціну з метою ухилення від сплати податків⁵⁷.

Отже, можна констатувати, що в останніх двох випадках доктрина *venire contra factum proprium* була використана судом для виправдання відступлення від приписів чинного законодавства з метою винесення “справедливого” рішення суду шляхом судової правотворчості.

З метою виявлення правової природи доктрини заборони суперечливої поведінки наведемо ще декілька прикладів застосування в правовій системі України доктрини заборони суперечливої поведінки.

⁵⁷ Думка про те, що сторони намагалися зменшити податкове навантаження, та саме цим аргументом керувався Верховний Суд, вдаючись до судового активізму та намагання таким чином встановити справедливість у відносинах між сторонами, викладається у стверджувальній формі, виходячи з того, що відповідно до викладених фактичних обставин такий розвиток подій убачається автору найбільш імовірним. Більше того, в іншому випадку важко пояснити прийняття рішення Верховним Судом *contra legem*, у супереччя приписам гл. 83 ЦК України, без установлення юридичного факту, на підставі якого у відповідача виникло право на грошові кошти. Справа в тому, що перерахування грошових коштів є дією особи. Верховний Суд виснував, що така дія створює в іншій стороні право на такі грошові кошти. Поряд з тим відповідно до ч. 1 ст. 11 ЦК України цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права. Чинне цивільне законодавство не передбачає, що просте перерахування коштів без належної підстави створює в іншій особі цивільні права на такі кошти. Більше того, увесь розд. 83 ЦК України встановлює протилежне. Будь-яке цивільне право виникає на підставі юридичного факту (дії, події, з якою законодавство пов'язує виникнення праводносин, а відповідно і права). Не є, на думку автора, перерахування коштів (без наявної підстави) і відмовою від права у розумінні ч. 3 ст. 12 ЦК України. Крім того, навіть, якщо розглядати перерахування коштів на рахунок іншої особи відмовою від права, оскільки відмова від права є одностороннім правочинном, то до такої дії також застосовується правило ч. 1 ст. 214 ЦК України (в частині можливості відмовитись від одностороннього правочину). Оскільки в особи, що отримала грошові кошти, без належної правової підстави, не винило право на такі кошти, особа, що здійснила відмову від права, може відмовитись від такого одностороннього правочину, зокрема шляхом вимоги повернення коштів.

Доволі часто наведена доктрина використовується судами в земельних спорах. Першим прикладом такого застосування є справа № 626/2681/18⁵⁸. У Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься багато справ із аналогічною фабулою. У 2006 р. між сторонами було укладено договір оренди земельної ділянки. Орендодавцем виступає фізична особа, орендарем – юридична особа. Договір оренди містить умову про можливість розірвання договору оренди в разі зміни власника земельної ділянки. Фізична особа, яка була первинним орендодавцем, помирає, і у 2010 р. право власності на земельну ділянку переходить до нового власника в порядку універсального правонаступництва (спадкування). Починаючи з 2010 р. по 2016 р., новий власник отримує та приймає орендну плату за договором оренди. У 2016 р. новий власник земельної ділянки звертається із позовом про розірвання договору оренди, мотивуючи його наявним у договорі пунктом щодо можливості розірвання договору у разі зміни власника. Верховний Суд, розглядаючи касаційну скаргу, спершу зазначив, що вважає доцільним застосувати у справі доктрину *venire contra factum proprium* і лише після цього вирішив, що пропущено строк позовної давності. Дійсно, перше питання, яке виникає під час аналізу наведеної справи, це позовна давність. Тим більше є незрозумілою необхідність звернення судом до доктрини заборони суперечливої поведінки, оскільки пропуск позовної давності (у цій справі більше ніж на 3 роки) є самостійною підставою для відмови в позові.

Ситуація стає складнішою, якщо змодельувати аналогічну ситуацію без пропуску позовної давності. Наприклад, сторона звернулася до суду через рік після прийняття спадщини. Щодо цього доцільно зазначити таке. У момент універсального правонаступництва (спадкування) відбувається заміна сторони у всіх зобов'язаннях, що виникли із договору оренди земельної ділянки. Тобто, простіше кажучи, новий власник земельної ділянки стає на місце попереднього власника в усіх зобов'язаннях, що виникли з договору оренди земельної ділянки. У цей момент, серед усієї сукупності прав, що існувала за договором, у нового власника виникає нове право за договором, а саме право на розірвання договору, або право продовжувати отримувати орендну плату. Наведені права є взаємовиключними, а отже, здійснення одного права виключає здійснення іншого. Відповідно, здійснюючи одне з прав, особа відмовляється від другого з них. І справді, якщо особа вирішує припинити правовідносини оренди, вона вже не може отримувати оренду, і навпаки, якщо особа продовжує отримувати оренду, вона не може здійснити право на розірвання, тому що така особа відмовляється від здійснення такого права (ч. 3 ст. 12 ЦК України). Саме таким чином, на нашу думку, необхідно вирішувати наведену ситуацію.

⁵⁸ Постанова Верховного Суду від 17.07.2019 у справі № 626/2681/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83301517>> (дата звернення 27.02.2025).

Одним із різновидів справ, у яких суд застосовує зазначену доктрину, є справи щодо укладення двох різних договорів, одним власником із різними контрагентами щодо однієї земельної ділянки. Прикладами таких справ є справи № 693/45/18⁵⁹ і № 634/355/19⁶⁰. В обох справах відбулось подвоєння договорів оренди земельної ділянки та емфітевзису щодо однієї і тієї ж земельної ділянки. Орендодавці уклали договори емфітевзису на земельну ділянку, маючи вже укладені договори оренди на ті ж самі земельні ділянки та навпаки. В обох випадках особа, що зверталась до суду, заявляла як визнання договору емфітевзису недійсним. В обох випадках суд вирішив справу, використовуючи доктрину *venire contra factum proprium*, вважаючи поведінку власника земельної ділянки суперечливою (спочатку уклав один договір на земельну ділянку, а потім уклав інший договір – на ту ж саму земельну ділянку).

Кожна земельна ділянка стає об'єктом прав лише після виділення її в натурі на місцевості та присвоєння кадастрового номера. Виходячи із зазначеного, земельна ділянка в розумінні ЦК України є річчю, визначеною індивідуальними ознаками. Договір оренди земельної ділянки та договір емфітевзису є консенсуальними договорами. ЦК України містить конкретні норми права, що регулюють спірні відносини. Йдеться про ст. 620 ЦК України, відповідно до якої, що, по-перше, у разі існування зобов'язання щодо передачі індивідуально-визначеної речі належним способом захисту є зобов'язання особи виконати обов'язок у натурі, а зовсім не визнання правочину недійсним. По-друге, законодавець визначив, що у випадку, якщо така річ вже була передана, інший кредитор втрачає право на витребування такої речі. По-третє, якщо річ ще не передана, переважне право на її отримання має особа, зобов'язання перед якою виникло раніше. Виходячи з цього, у наведених справах, замість філософських етюдів щодо моральних засад права, слід було лише встановити, чи передана на момент подачі позову до суду земельна ділянка, і якщо не передана, яке із зобов'язань виникло раніше.

Викладений матеріал дає підстави для висновків про зміст доктрини *venire contra factum proprium*, як її розуміє та застосовує Верховний Суд. Як уже викладалося вище, під доктриною *venire contra factum proprium* Верховний Суд розуміє поведінку, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, зокрема поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них. Наведене формулювання є дослівним відтворенням ст. I-1:103 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права (поведінкою, що суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам

⁵⁹ Постанова Верховного Суду від 03.03.2021 у справі № 693/45/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95344830>> (дата звернення 27.02.2025).

⁶⁰ Постанова Верховного Суду від 27.10.2021 у справі № 634/355/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101179756>> (дата звернення 27.02.2025).

або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них). В окремих постановках касаційна інстанція прямо визнає це, про що також докладно викладалося вище. Це дає підстави для висновку, що зазначена доктрина була запозичена Верховним Судом з актів європейської приватно-правової уніфікації та введена до нашої правової системи поза законодавчим процесом, що своєю чергою є проявом судового активізму (судової правотворчості).

Виходячи з визначення доктрини *venire contra factum proprium*, як її розуміє Верховний Суд, для кваліфікації дій особи як суперечливих необхідними є: первинна поведінка особи чи первинні заяви, що сформуливали у контрагента певні сподівання; подальша поведінка особи, що суперечить первинній поведінці, на підставі якої в контрагента виникло сподівання; дії контрагента, виходячи з первинних заяв або поведінки; шкода, що виникає у контрагента у зв'язку із такими діями.

Пояснення розуміння правової природи доктрини *venire contra factum proprium* самим Верховним Судом можна знайти в його рішеннях. Так, зокрема, у постанові від 23.09.2020 у справі № 396/1857/16-ц Верховний Суд зазначив таке: 'у праві України зазначена доктрина проявляється, зокрема, у кваліфікації певних поведінкових актів (так званих конклюдентних дій) особи – сторони правочину (наприклад, прийняття оплати за товар за договором купівлі-продажу) як волевиявлення, яке свідчить про вчинення правочину, зокрема його схвалення'⁶¹. Тож у цьому випадку Верховний Суд кваліфікує суперечливу поведінку особи як конклюдентних дій. Своєю чергою вітчизняне право традиційно сприймає конклюдентні дії як форму укладання договору. Цьому питанню присвячена ч. 2 ст. 205 ЦК України (конклюдентними діями є поведінка сторін, яка засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків).

В іншій постанові Верховний Суд кваліфікує доктрину *venire contra factum proprium* як пов'язаність особи своїми діями ('якщо особа, яка має право на оспорення документа чи юридичного факту висловила безпосередньо або своєю поведінкою дала зрозуміти, що не буде здійснювати своє право на оспорення, то така особа пов'язана своїм рішенням і не вправі його змінити'⁶²). Для належної відповіді на питання про правову природу доктрини заборони суперечливої поведінки треба відповісти на питання: що є пов'язаністю в цивільному праві? У цивільному праві пов'язаність виражається категорією правовідносин, а саме наявністю у сторони кредитора суб'єктивного права та наявності на стороні боржника обов'язку, що безпосередньо кореспондує праву кредитора. Тобто, іншими словами, Верховний Суд вважає, що поведінка особи створює у неї обов'язок.

⁶¹ Постанова Верховного Суду від 23.09.2020 у справі № 396/1857/16-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92120242>> (дата звернення 27.02.2025).

⁶² Постанова Верховного Суду від 01.10.2020 у справі № 450/2286/16-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173296>> (дата звернення 27.02.2025).

Своєю чергою правовідносинами є правова форма суспільних відносин. Що це означає в повсякденному житті? У разі, якщо певні суспільні відносини є важливими для держави та підлягають захисту чи охороні, держава визнає ці відносини шляхом зазначення в законі на юридичний факт, із настанням якого виникають правовідносини (як правова форма суспільних відносин) та, власне кажучи, у законі встановлює самі ці абстрактні права та обов'язки. Якщо в законі не міститься усіх наведених елементів, це означає, що для держави ці відносини не важливі, тобто держава для себе їх просто не помічає. Що виходить, якщо перенести наведений висновок на доктрину суперечливої поведінки? Конклюдентні дії є формою укладення договору. Своєю чергою договір є домовленістю двох або більше осіб. Водночас доктрина *venire contra factum proprium* покликана захистити первинні домовленості сторін, від їх зміни, або очікування сторони, що виникли у неї в результаті обіцянок чи поведінки іншої сторони. Не важко помітити, що одним із елементів зазначеної доктрини є домовленість сторін, яка виникла та яка знаходиться під загрозою через суперечливі дії однієї зі сторін. Також не важко помітити, що держава визнає і захищає відносини домовленості між сторонами у формі категорій попереднього договору, акцепту, оферти та договору як результат акцептування оферти або узгодження суттєвих умов договору в письмовій чи іншій формі.

Отже, у випадку, якщо між сторонами є домовленість укласти договір у майбутньому або не передавати річ одразу, законодавець визначив категорію попереднього договору та консенсуального договору, в інших випадках існування домовленості між сторонами законодавець установив інститут договору та категорії акцепту та оферти як засобів досягнення такої домовленості. Усі інші домовленості, що не підпадають під ці категорії (переддоговірні домовленості та таке інше), просто правопорядком не помічаються, а отже, не захищаються. Як наслідок, у разі намагання сторони змінити умови домовленості, відмовитись від уже досягнутих домовленостей, правопорядок захищає такі відносини сторін за допомогою конкретних інститутів, а отже, для доктрини *venire contra factum proprium* у цій сфері немає місця.

Аналогічною є ситуація і в інших сферах застосування доктрини *venire contra factum proprium*. Так, зокрема, наведена доктрина, крім зміни домовленостей сторін, містить формулювання “поведінка, що не відповідає попередній поведінці або заявам”. Безумовно, договори є найпоширенішою, однак не єдиною підставою виникнення цивільних правовідносин. Відповідно до ч. 1 ст. 11 ЦК України однією із підстав виникнення цивільних правовідносин є дії осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також дії осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Мова в цьому випадку йде про односторонні правочини та секундарні права. З метою врегулювання таких односторонніх дій осіб цивілістичною наукою було розроблено та законодавцем закріплено в ЦК

України вчення про правочин, зокрема і односторонній, інститут відмови від права, відмови від одностороннього правочину та інше.

Вище були викладені окремі фабули справ із застосування Верховним Судом доктрини заборони суперечливої поведінки. Неважко помітити, що в абсолютній більшості випадків суд використовує зазначену доктрину як санкцію у вигляді припинення права (припинення права на судовий захист чи припинення суб'єктивного права)⁶³. Своєю чергою в низці випадків така санкція застосовувалась судом у разі відмови особи від свого права (наприклад, справи щодо розірвання договору оренди у зв'язку зі зміною власника або щодо здійснення переважного права на купівлю-продаж корпоративних справ) або нездійснення права (справа щодо незаявлення певних аргументів під час розгляду спору в третейському суді)⁶⁴. Однак наведені ситуації, як було показано вище, вже врегульовані за допомогою інших інститутів цивільного права, що виключає необхідність використання доктрини *venire contra factum proprium*.

Висновки

Отже, натепер розроблений наукою і закріплений законодавчо цивільно-стичний інструментарій містить велику кількість категорій та інститутів, які регулюють відносини, які, на думку Верховного Суду, підпадають під дію доктрини заборони суперечливої поведінки. Своєю чергою наявність такого інструментарію виключає застосування такої доктрини. Наявність такої доктрини в Римській імперії (Верховний Суд наголошує, що наведена доктрина базується на римській максимі – *non concedit venire contra factum proprium*) або країнах англо-саксонської правової системи у вигляді доктрини естопель може бути зумовлено специфікою цих державних утворень. Так, попри усі здобутки римського приватного права, воно все ж таки є більше пам'яткою юридичної думки, ніж реальним нормативним регулятором. Цивільно-правовий інструментарій за тисячоліття, що минули з моменту розпаду Римської імперії, пройшов великий шлях розвитку, що проявляється у виробленні та докладному розробленні численних правових інститутів і категорій, а отже, відсутня необхідність знову повертатися до первинного стану. Щодо цього ще Є. Васьковський зазначав: 'Мистецтво тлумачення донині не має раціональної теорії та вимушено задовольняється емпіричними правилами, які сформульовані ще римськими юристами та мають обмежене та відносне значення'⁶⁵. Країни англо-саксонської правової сім'ї також ма-

⁶³ У цій публікації ми не вдаємося до дискусії щодо змісту та структури суб'єктивного цивільного права в частині входження права на захист до самого суб'єктивного права чи наявності у такої можливості статусу самостійного права.

⁶⁴ Ще більш сумнівним видається застосування судами доктрини суперечливої поведінки у випадку бездіяльності. За ч. 2 ст. 12 ЦК України, нездійснення права не є підставою для припинення такого права. Інше може встановлюватись лише законом.

⁶⁵ E Waskowski, *Teorja wykładni prawa cywilnego. Metodologia dogmatyki cywilistycznej w zarysie* (Nakładem Izby Adwokackiej w Warszawie 1936).

ють свою специфіку у вигляді відсутності як таких збірників кодифікованих нормативних актів, що також може мати наслідком вироблення та детальне розроблення доктрини естопель (наприклад, система права Англії фактично не містить загальних інститутів договірної права та взагалі відмовилась від інституту зловживання правом).

Окремо слід спинитися на випадках застосування судами доктрини *venire contra factum proprium* у порядку *contra legem*. Таке застосування наведеної доктрини є проявом судової правотворчості (судового активізму). Приклади такого правозастосування були надані під час аналізу застосування доктрини *venire contra factum proprium* у кондикційних зобов'язаннях та частково у справах про застосування процесуального естопеля (у випадках позбавлення сторони права заявляти нові або додаткові аргументи у спорі). У цих справах суд відступив від приписів законодавства на користь справедливого, на його (суду) думку, вирішення спору. В цих випадках принцип добросовісності було використано з метою завуальованої судової правотворчості. Доволі відкрито та чесно про це викладено в постанові Верховного Суду від 06.12.2019 у справі № 910/353/19. Касаційна інстанція, зокрема, зазначає, що основне призначення принципу добросовісності та доктрини *venire contra factum proprium* 'вбачається в наданні суду більше можливостей з'ясувати в повному обсязі фактичні обставини справи і, насамкінець, встановити об'єктивну істину'⁶⁶. Тобто суд фактично визнає, що доктрина суперечливої поведінки фактично надає суду більше свободи у вирішенні спору. Подібне правозастосування, на нашу думку, є прикладом нещирості в судочинстві. Наведений фрагмент дуже нагадує ситуацію із мотивуванням судових рішень у частині застосування доктрини *venire contra factum proprium* з посиланням на принцип добросовісності. Складається враження, що принцип добросовісності в цих рішеннях присутній саме з метою виправлення використання неприйнятної українському законодавству доктрини, запозиченої з актів європейської приватноправової уніфікації.

Щодо цього необхідно зазначити таке. Кінцевим бажаним результатом судового розгляду будь-якого спору є справедливе рішення, однак слід визнати, що така ситуація є ідеальною та навряд чи досяжною в реальному житті. Водночас справедливість є доволі суб'єктивною моральною категорією високого рівня узагальнення і кожен учасник судового розгляду матиме власне розуміння справедливості. Тож неможливо досягти "абсолютної" справедливості, завжди хтось вважатиме рішення суду несправедливим. Поряд з тим слід погодитись з думкою, що законодавство встановлює усереднений рівень справедливості, як компроміс між правами та обов'язками всіх учас-

⁶⁶ Постанова Верховного Суду від 06.12.2019 у справі № 910/353/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86503751>> (дата звернення 27.02.2025).

ників⁶⁷. У зв'язку із цим у гонитві за справедливістю можна втратити праву визначеність.

Л. Петражицький описує ситуацію відступлення від юридичної логіки на користь справедливості та практичної необхідності:

якби юристи залишили твердий ґрунт позитивного права та почали “вільно” ставитись до джерел, то замість міцного та солідного фундаменту для правового життя народу, яким повинна бути юриспруденція, з'явилася б вежа вавилонська, яка невідворотно повинна була б рухнути. Замість закону з'явилось би свавілля, замість упевненості громадян, що їх життю, свободі та господарській діяльності під охороною права не загрожує жодна небезпека, лише б вони діяли відповідно до норм права, з'явилися б страх та апатія, знищення будь-якої підприємливості, небажання дотримуватись права, яке сьогодні тлумачиться так, а завтра по-іншому, в одному суді так, а в другому – по іншому⁶⁸.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що в більшості випадків Верховний Суд застосовує доктрину *venire contra factum proprium* як додатковий аргумент після вирішення спору по суті на підставі норм матеріального права. В інших випадках, у яких спір вирішується безпосередньо на підставі наведеної доктрини, її використання є формою прикриття судової правотворчості.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Waskowski E, *Teorja wykladni prawa cywilnego. Metodologia dogmatyki cywilistycznej w zarysie* (Nakładem Izby Adwokackiej w Warszawie 1936).
2. Shulzhenko F, Sharkova I, Haidulin O, *Moralno-pravovi pryntsyipy dobrochesnosti ta dobrosovisnosti: heneza ta paradyhma suchasnoi retseptsii* (Iurinkom Inter 2024) (in Ukrainian).

Edited books

3. *Naukovo-praktychnyi komentar do tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy. Tom 1* (2-e vyd, V Rotan (red), Faktor 2010) (in Ukrainian).
4. Petrazhytskyi L, *Vybrani pratsi: u 2 kn. Kn. 1* (I Hrytsenka (red), Lybid 2011) (in Ukrainian).
5. *Rekodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: vyklyky chasu* (N Kuznietsova (red) Helvetyka 2022) (in Ukrainian).
6. *Tsyvilnyi kodeks: Naukovo-praktychnyi komentar (poiasnennia, tлумachennia, rekomendatsii z vykorystanniam pozytsii vyshchykh sudovykh instantsii, Ministerstva yustytzii, naukovtsiv, fakhivtsiv), Tom 1: Zahalni polozhennia* (I Spasybo-Fatieieva (red), FO-P Kolisnyk A A 2010) (in Ukrainian).

⁶⁷ Яскравим прикладом такого компромісу є інститут добросовісного набувача. Законодавець захищає власника, однак у деяких випадках, навіть, якщо власник не продавав товар, добросовісний набувач отримує право власності, а первісний власник відповідно такий титул втрачає.

⁶⁸ Петражицький (н 1) 32.

Journal articles

7. Manuilova A, 'Stanovlennia pryntsypu estopelia v mizhnarodnomu pravi' [2018] 53(2) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo 140–144 (in Ukrainian).
8. Radbruch H, 'Zakonne nepravo i nadzakonne pravo' (per V S Bihun, 2004) Problemy filosofii prava II, 93–94 (in Ukrainian).
9. Salazskyi O, 'Zlovzhyvannia pravom yak pidstava vyznannia pravochynu nediiisnym' [2021] 54(2) Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: "Iurysprudentsiia" 29–33 (in Ukrainian).

Websites

10. Krat V, Babanly R, 'Pryntsypy prava u praktytsi Verkhovnoho sudu: ternystyi shliakh vid bukvy do dukhu' (16.01.2023) <<https://bit.ly/3Xj3hMr>> (accessed 27.02.2025) (in Ukrainian).

Oleksandr Salazskyi

THE DOCTRINE OF *VENIRE CONTRA FACTUM PROPRIUM*
IN THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT:
A *DE LEGE LATA* AND *DE LEGE FERENDA* PERSPECTIVE

ABSTRACT. This article analyses the application of the *venire contra factum proprium* doctrine by Ukrainian Supreme Court. It explores instances in which elements of the estoppel doctrine have been incorporated into Ukrainian legislation within both public and private law. The study concludes that the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" contains a general provision establishing the doctrine of estoppel in the sphere of public law. However, it is noted that, as of now, there is no general legal norm enabling the application of the estoppel doctrine in private law.

The first part of the article examines the normative grounds for applying this doctrine under current legal regulation. The author argues against prioritizing the doctrine of inconsistent behaviour (estoppel) through the lens of good faith over other specific legal norms. The article distinguishes between the application of the principle of good faith and the doctrine of *venire contra factum proprium* as a derivative of this principle, taking into account the constitutional requirement of the rule of law. It concludes that such application is possible if guided by the Radbruch formula, as recognized in legal scholarship.

Special attention is given to Article 509 of the Civil Code of Ukraine, which mandates the application of the principle of good faith in the context of contractual obligations as a direct legal provision. The article explores the possible consequences of such application, including the invalidation of fraudulent transactions. It also examines the application of the principle of procedural good faith and the consequences of bad faith behaviour under procedural codes.

In the second part, based on case law of the Supreme Court, the article assesses the appropriateness of incorporating the *venire contra factum proprium* doctrine into the Ukrainian legal system. The author concludes that such incorporation is unfounded, as the existing legal institutions – contract law, pre-contractual relations, transactions, unilateral acts, and renunciation of unilateral acts – adequately address the scenarios in which courts invoke the doctrine of inconsistent conduct.

KEYWORDS: *venire contra factum proprium* doctrine, estoppel, abuse of rights, principle of good faith, judicial activism, judicial law-making, Radbruch formula, exercise of rights, termination of rights, renunciation of unilateral legal acts.